

# Història i historiografia de la literatura catalana

## Capítol 17

### El noucentisme. Un esbós d'aproximació

Narcís Comadira <sup>1</sup>

#### *Crisi i restauració de valors*

A la glossa «*Amiel a Vió*», que, encara que posterior al **1906**, obre l'edició del primer volum del *Glosari (1906-1910)*, preparada pel seu autor el **1950**, **Eugeni d'Ors** hi diu:

*«Però... clams de liquidació, clams de regeneració eixien aneu. Desvetllades del mal somni, ocultes energies daven convenç a la bella tasca. Venien ideals nous: venia sobretot el coratge dels pensadors per a articular-los en fórmules clares, el dels homes d'acció per a dur aquestes fórmules a la realitat... (...) I ens han vingut al món i les hem traduïdes, ventades de nova idealitat, de la restauració de valors, per a la qual en cada país laboren els selectes. I hem vist com tota la humanitat s'averkonyia ja de la finisecular malura i aspirava a entrar en una era de fresca moralitat, de reconquerida salut en els cors i en les ments... Així aquelles tenebres a poc a poc s'esvaïen. Ara els temps són altres i munten noves generacions. Noves generacions que ja han desterrat l'ombra de Hamlet: que ja saben de l'alegria del viure civil i de les preparacions normals; que han volgut conservar millor la pureza i l'energia; que han ja trobat davant ells homes a qui han pogut creure i guanyar així el sentit inapreciable de la Santa Continuació: que coneixen alguns mestres a la Universitat i força eines als Laboratoris i totes les possibilitats científiques a l'Institut i tots els llibres a la Biblioteca: que han sortit a l'estranger a estudiar-hi i a amidar-s'hi: que si alguna vague d'âme els havien donat les inquietuds d'adolescència, n'han pogut guarir virilment amb aquest instrument magnífic que són els esports hivernals i amb aquest altre instrument magnífic que és el servei militar obligatori.»*

La glossa és llarga i el fragment que n'he citat també, però em sembla definitori. Tot el programa del que **Ors** entenia per **noucentisme** hi és present. Les paraules que he subratllat ens posen immediatament en un univers que, vist avui, ens pot semblar estrany, però que va tenir una enorme influència en la primera meitat del segle. Allò que la història del segle XX coneix com a manifestacions dels **feixismes** es mostra ja en aquest text gairebé d'una manera impúdica. L'entrada en un segle nou donava una eufòria notable per a definir i establir unes intencions, un «*programa de vida*», que tota una classe social, amenaçada en la seva estructura més íntima, necessitava com a *tour de force* per a «sentir» la seva

---

<sup>1</sup> Extret de BORDONS, Glòria i SUBIRANA, Jaume (eds.) *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Proa & UOC ("Biblioteca Oberta/ Àgora"; sn.), 1999. pàg. 107-114.-

existència com a classe justificada històricament i per a assegurar-se la continuïtat.

Dins d'aquesta classe social, que no és estrictament la **burgèsia**, encara que podem assimilar-la-hi, hi havia, evidentment, la **burgèsia** —l'alta, la mitjana i la petita—, però també les **oligarquies aristocràtiques periclitades i decebudes**, gran part d'una **menestralia** mentalitzada per **aspiracions d'ascens social** i, fins i tot, en alguns països, unes bases proletàries que podien veure, o creure, possible per a elles una participació confortable en el «nou ordre». O s'imposava el nou ordre «oferint» una participació a les classes populars o esclatava la revolució. Això fou el que passà, uns quants anys més tard, a Itàlia amb el **feixisme**, a Alemanya amb el **nazisme**, a Espanya amb el **franquisme**. Però l'any **1906** tot estava encara revolt i la **Primera Guerra Mundial**, que va ser el gran revulsiu del segle, encara era lluny. De tota manera, en aquest text de **Xènius** hi és ja tot, d'una manera tan clara que no fa més que confirmar-nos la poca capacitat humana de llegir amb profunditat el que el mateix **Xènius** en deia les «*palpitacions dels temps*».

Les paraules que he subratllat són emblemàtiques: «*liquidació*», és a dir, supressió radical de tot el passat molest, de tot el que fa nosa. Al seu lloc, però, no és res nou el que cal posar-hi. És «*ordre nou*» en tant que desconegut en aquells moments, però l'operació no és més que «*regeneració*»: «*restauració de valors*», «*reconquerida salut*», «*santa continuació*». La multitud de **termes** entesos com a «*positius*», per una banda, barrejats amb termes **de** la més **rància tradició de conducta catòlica**, per una altra, fa gairebé inútil el comentari. Les paraules i les expressions parlen per elles mateixes: «*coratge*», «*energia*», «*tasca*», «*homes d'acció*», «*laborem*», «*virilment*», «*deports hivernals*», «*servei militar obligatori*», etc., són termes significatius d'allò que n'he dit «positivitat». Pel que fa a frases de la pitjor tradició catòlica, a part «*d'energia i puresa*» (que dona nom a un llibre famós d'educació sexual de la joventut), coses com «*restauració de valors*», «*fresca moralitat*» i, sobretot, «*laboren els selectes*» són típiques d'allò que se'n diu tota una mentalitat.

La societat volia **ordre, valors**, «*alegria del viure civils*»... I aquest ordre volia institucions per tal que tot fos ordenat, cada cosa al seu lloc: **Universitat, Institut, Laboratori, Biblioteca**, etc. I, en tot aquest ordre, cal creure-hi, i així hi haurà «*santa continuació*», és a dir: *permanència de l'ordre*. I, a més, hi ha un grup de «*selectes*», una **elit** que «*labora*» (treballar és massa groller) per mantenir-ho tot. **Xènius** fins i tot dona els remeis per a aquells a qui la feblesa de l'adolescència faci fluctuar. **Xènius** vol «*guarir virilment*» i proposa «*deports hivernals*» i «*servei militar obligatori*». Si tot això pot semblar que ho diu en un pla teòric, general, no costa gaire d'entendre'n l'aplicació a la Catalunya de l'època, que es trobava en una posició capdavantera (almenys intencional) dins el conjunt dels pobles peninsulars i que tenia un cert desig autonòmic i hegemònic.

La **burgèsia catalana** necessitava «*sentir-se*» com la **burgèsia estrangera**. Una certa part d'aquesta **burgèsia**, la menys emparentada amb les **oligarquies espanyolistes**, és

a dir, la nova **burgèsia catalana industrial** que aviat s'enriquiria amb la **Guerra Gran** i la de les professions liberals, volia ser «*tan com*» però no «*tal com*» les burgesies estrangeres: volia ser catalana.

D'aquest esforç, d'aquesta voluntat de ser una classe hegemònica en un context propi —polític, econòmic i cultural— i de «*les palpitations dels temps*», en va néixer això que coneixem com a **noucentisme**.

## *Un moviment de la voluntat*

El **noucentisme** no és un moviment estètic, ni tan sols cultural, sinó un «*moviment de la voluntat*». Voluntat de ser i voluntat de poder. Això explica que les «*estètiques*» del **noucentisme** siguin tan variades. No en calia una de sola, només n'hi havia prou de no contravenir als principis generals del moviment, les intencions. Sabem com és de fàcil que una cosa s'avingui amb les nostres intencions, si així ho volem. Hi ha una facilitat fabulosa del cervell humà per a justificar les distàncies entre el desig i les seves realitzacions. Això explica la quantitat d'estils diversos que són **noucentistes** i la quantitat de **noucentismes** que es van succeir l'un darrere l'altre. Això no fa més que corroborar el que he dit: que el **noucentisme** no és un estil sinó un moviment, una voluntat d'hegemonia de la classe d'ordre, i això explica la seva adaptabilitat a les necessitats i modes dels temps diferents. Tenim un exemple molt pròxim d'aquesta capacitat d'adaptació d'un moviment: el **Movimiento franquista**, que va ser, en part, el triomf d'allò que, tot i ser molt més tardà i més minoritari, en podríem dir el «**noucentisme castellà**», va donar proves contínues de la seva capacitat d'adaptació a les necessitats.

En sentit general, el **noucentisme** és un **reformisme**. I és un **reformisme** de signe **feixistitzant**, un **reformisme** que, de fet, a Itàlia, a Alemanya i a Espanya va donar **feixismes**. A Catalunya, però, donades les característiques històriques i polítiques peculiars del país, no en va poder donar cap, precisament per falta de poder polític. I cal dir aquí que una part dels catalans que van donar suport al **feixisme espanyol** procedia del **reformisme noucentista català**: eren aquells que avantposaven l'ordre a la catalanitat.

El **noucentisme** va tenir un cert poder, però no va tenir el poder. És a dir, no va tenir un Estat. Però el fenomen noucentista és el resultat d'un desig d'Estat, d'una voluntat d'Estat. Això cal no oblidar-ho. I si a Catalunya el **noucentisme** ha tingut eficàcia és perquè va tenir voluntat d'Estat. I si ens resulta un moviment entranyable és precisament perquè mai no va aconseguir-lo.

El naixement d'un moviment d'aquest tipus és sempre poètic, creatiu. Una organització de la matèria bruta, de la realitat, sempre és un procés artístic. I si encara ara el **noucentisme** català ens fascina, en part és perquè els seus orígens estaven lligats a un desig previ al de l'Estat, el desig de Ser. Això explica que el

primer **noucentisme**, tot i dirigir-se cap a l'Estat, mentre lluitava pel Ser, fos prou pur i els seus resultats primerencs, plens de creativitat.

El **noucentisme** volia operar amb la realitat, ser real, però volia establir una realitat tan ideal que no era pròpia o coherent o compatible amb la realitat real — sempre multiforme i desordenada. Per això el **noucentisme** ens sembla un somni. Per això, estèticament, serà tan fàcil el pas al **surrealisme**. **Miró, Dalí, Foix**, no són més que **noucentistes** de la segona generació extrapolats al món de l'onirisme en un moment que ja no és possible convertir la realitat real en somni, ni que sigui intencional. El **surrealisme**, amb tota la seva **irracionalitat**, no és més que la culminació, per evasió, dels llenguatges estètics **feixistitzants**. Només cal veure els papers de **Dalí** i de **Foix** per a adonar-se que, de revolució, res.

Els ingredients bàsics amb què havia d'actuar aquesta voluntat de Ser i d'Estar **noucentista** eren, és clar, un **territori** i una **llengua**. Tots dos ja existien, salvats i cantats pels avantpassats tel·lúrics, encara «*sota el poder del Monstre*» (com diu **Eugeni d'Ors** al pròleg de *La Muntanya d'Ametistes* de **Guerau de Liost**). Eren la «*dolça Catalunya, pàtria del meu cor*» verdagueriana. Ara el que calia era fer del territori, que els de la **Renaixença** havien recuperat com a pàtria, un país, un Estat. Per això cal un govern, una llengua codificada, una cultura. I tot plegat regit per un **Ordre** (d'aquí el sobrenom de «*Seny Ordenador*» que **Xènius** va aplicar a **Prat de la Riba**). Un **Estat**, una **Cultura**, una **Llengua**, han de tenir **Forma**. I no hi ha **Forma** sense **Norma**.

Tot aquest esforç extraordinari d'un parell de generacions va durar ben poc. Malgrat això, les seves realitzacions van ser transcendents per al futur d'aquest país. La primera de totes, la normativització de la llengua, deguda a **Pompeu Fabra** i a l'exercici il·lusionat d'un grup d'escriptors de primer rengle —**Carner, Guerau de Liost, Riba, Foix**, etc. La creació d'infraestructures culturals, com l'**Institut d'Estudis Catalans**, la **Biblioteca de Catalunya**, la xarxa de biblioteques, (**Escola Industrial**, o els museus, fou un dels objectius del moviment. La constitució de la **Mancomunitat de Catalunya**, malgrat el seu poc pes, tingué una enorme eficàcia política sota la presidència de **Prat de la Riba**.

En el fons d'aquest reformisme hi havia un desig pregon de modernització del país, sempre, però, «*dintre d'un ordre*». I dintre d'aquest ordre, les formalitzacions estètiques foren importants. És per això que, moltes vegades, s'ha pogut confondre el **noucentisme** amb un moviment només artístic i fins i tot amb un estil. No, cal repetir-ho, el **noucentisme** no és un moviment artístic ni de bon tros un estil. El moviment artístic n'és una part important, això sí, perquè l'art, ja se sap, té un alt **significat simbòlic**; però pel que fa a l'estil, el **noucentisme** no és pas unívoc. És més aviat **eclèctic**: dins el seu si acull **simbolisme** i **realisme**, **decadentisme** i **mediterranisme**, **popularisme** i **arqueologisme**, **decorativisme** i, finalment, un cert **surrealisme**.

## *Etapas i exemples*

En una suposada divisió per **períodes del moviment** i la seva **pervivència** enllà de la **disgregació** a partir del **1918** caldria destacar diverses etapes: els **orígens** (1893-1906), la **consolidació** (1906-1917), la **crisi** (1918-1923), la **dissolució** (1924-1936) i l'**epíleg de la postguerra** (1939-1959).

En la primera fóra important remarcar la figura de **Torras i Bages** i la seva mèria per superar el modernisme filosòfic, així com l'ascendent del futur bisbe de Vic sobre el grup de joves, la majoria catòlics, que serien els protagonistes del moviment: **Carner**, **Bofill**, **Masó**, **Pericàs**, etc. El mestratge de **Gaudí** és també important pel que fa a la introducció de la idea de **mediterranisme** en la consciència d'aquests joves. En el cas de **Gaudí**, les raons mediterranistes són estètiques, formals. En el cas de **Torras i Bages**, les raons són tradicionals: atès que (església catòlica és romana, tot allò llatí, clàssic, és ben acollit mentre no interfereixi en la moral. Tant **Gaudí** com **Torras** prediquen contra les «boires del nord», que no porten més que a visions esbiaixades i a decadències morbooses. **Torras i Bages**, que va ser consiliari del **Cercle Artístic de Sant Lluç**, vol imposar els «*valors cristians*» de «*veritat*», «*simplicitat*» i «*autenticitat*».

Ara bé, una cosa són les idees, les intencions, els prejudicis i els prejudicis i una altra, la formalització de tot això. Trobar una forma que vehiculi unes idees és una tasca llarga i difícil. Els futurs artistes **noucentistes** passaran per diverses provatures, com ara un **medievalisme anglicitzant**, el **preraphaelisme** o el **simbolisme**. Amb tot això es mesclarà un afany de localisme que ve per la via de l'autenticitat i un afany per la senzillesa que ve de bracet del **franciscanisme**. Aquesta ebullició de provatures formals no hauria donat fruits de cap mena —o, en tot cas, el **noucentisme** s'hauria limitat a ser un moviment estètic— si no hi hagués hagut una voluntat política al darrere. **Prat de la Riba** sabé aprofitar aquestes energies joves per implicar-les en un projecte vertebrador del país. Tot això arriba, el **1906**, data convinguda com a inicial del **noucentisme**, a donar els primers símptomes de canvi: és l'any que **Eugeni d'Ors** comença la publicació diària de les seves **glosses**, és l'any que **Josep Carner** sorprèn la literatura del país amb *Els fruits saborosos*, és l'any de **Solidaritat Catalana**.

Entre el **1906** i el **1917** té lloc una autèntica dècada prodigiosa: la pintura arriba a resultats extraordinaris en (obra de **Torres-Garcia**, també format al **Cercle Artístic de Sant Lluç**, i de **Joaquim Sunyer**, que, format a França, s'incorpora al **noucentisme** de tal manera que en serà un dels representants més emblemàtics. **Enric Casanovas**, també vingut de París, arribarà a ser el gran escultor del moviment. **Rafael Masó** aconseguirà la superació del *gaudinisme* amb una arquitectura complexa i rica. **Carner** i **Guerau de Liost** donen a la llengua catalana una flexibilitat notable amb les seves realitzacions d'aquests anys i calibren el llenguatge poètic indispensable per al futur.

El fet que els frescos del saló de Sant Jordi, de **Torres-Garcia**; *Pastoral*, *El Clot dels Freres*, *Tres nus en el bosc* i *Cala Forn*, de **Sunyer**, *Juno i Pagesa mallorquina*, de

**Casanovas**; *Athenea, La Casa Masramon i La Casa Cases*, de **Rafael Masó**; *La paraula en el vent i Auques i ventalls*, de **Josep Carner**, *La Muntanya d'Ametistes*, de **Guerau de Liost**, o *La ben plantada*, d'**Eugeni d'Ors**, per esmentar només algunes obres emblemàtiques de la cultura catalana moderna, haguessin vist la Llum en aquests deu anys, ens mostra l'enorme energia i la fertilitat d'aquests primers temps del **noucentisme**. Si a tot això hi afegim noms com els de **Josep Aragay** i **Xavier Nogués**, **Pere Tomé-Esquius** i **Francesc d'A. Galí** —i la seva tasca en pedagogia artística—, **Josep M Pericàs**, etc., tindrem una vaga idea del que va significar aquesta dècada.

Perquè també són d'aquests anys la normativització de la llengua, la creació de l'**Institut d'Estudis Catalans**, la publicació de *Notes sobre Art* de **Torres-Garcia**, que teoritzà sobre el *classicisme arcaïtzant* —l'**estructuralisme**, com ell en deia— i, és clar, la contínua educació del país i la constant verbalització dels impulsos creatius a càrrec del **glossari** quotidià d'**Eugeni d'Ors**, que creà conceptes com «*arbitrarisme*», «*continuitat*», «*imperialisme*», «*la feina ben feta*», «*intervenció*», «*Catalunya ideab*», «*Catalunya ciutab*», etc.

La mort de **Prat de la Riba** —al juliol del **1917**— i l'acabament de la **Guerra Gran** van marcar el final del **noucentisme** o, en tot cas, una inflexió important en el moviment. La **utopia** s'havia acabat. Perduda la fe en el llenguatge; les arts, deixant els camins **emblemàtics** i **simbòlics**, van virar cap al **realisme**. És el moment que pren la paraula la **segona generació noucentista**: la de **J.V. Foix**, **Carles Riba**, **Josep Obiols**, **Nicolau M. Rubió i Tudurí**, **Duran Reynals**, etc. És la que jo anomeno «la generació dels escèptics». Aquests —segurament amb l'excepció de **Riba**— ja no tenen la consciència de ser els protagonistes d'una acció fundacional. Es permeten una certa distància, un cert joc. Això explica el cultiu simultani d'estils diferents tant per part de **Foix** com de **Rubió**, per posar-ne dos exemples. Per a ells, un llenguatge estètic era simplement un instrument, no simbolitzava res. **Foix** considerava els seus diferents estils com a gèneres literaris distints. També, els artistes d'aquesta segona generació són menys localistes, són més cosmopolites. **Riba**, per exemple, pretén ser un poeta universal. **Rubió** és un gran viatger i va a l'Àfrica a caçar lleons. I **Foix**, que és absolutament local en els motius d'inspiració dels seus poemes, els sostreu del seu temps a través d'una llengua arcaïtzant que sovint provençaleja o italianaja.

Pel que fa a les arts plàstiques, el **1923**, amb la **Dictadura de Primo de Rivera**, el **noucentisme** comença la seva dissolució estilística alhora que queda suprimida la mínima autonomia institucional i política. I en la literatura podríem rastrejar el mateix fenomen. El **realisme** dona pas al **decorativisme** —l'època de *l'art déco*— i la reacció a les imposicions i les prohibicions de la dictadura aboquen les arts plàstiques a mirar-se el melic: a una **estilització** de les **arts populars**, sobretot en l'arquitectura i en les anomenades arts decoratives, i a una citació cada vegada més literal d'**estilemes** del **barroc** nostrat. La masia catalana, i en general l'arquitectura popular —les cases de pescadors, les ermites, etc.— és estudiada i és font d'inspiració en aquests anys: **Josep Goday** en els grups escolars de Barcelona i **Rafael Masó** a s'Agaró són dos bons exemples d'aquests dos vessants que aviat es contaminen mútuament. També és l'època de la contaminació arqueològica italiana.

Segurament sota la influència del **feixisme** italià, que reivindicava el passat gloriós d'Itàlia, el **noucentisme** es contamina amb les realitzacions del *Novecento*, el moviment estètic italià dels anys vint. I si el brunelleschisme és important en l'arquitectura de **Rubió i Tudurí, Duran Reynals i Pelagi Martínez**, el *Novecento* pesa en el gran quadre *Les vacances*, de **Josep Aragay**, i ho farà en part de la pintura de **Josep Obiols**.

La **Dictadura de Primo de Rivera** dona noves energies a les oligarquies —diguem-ho així— espanyolistes, que, amb la perspectiva de l'**Exposició del 1929**, es llancen a construccions **classicistes** que generalment es prenen per **noucentistes** i que no ho són: el cine *Coliseum*, per exemple. És el moment de l'èxit social d'arquitectes com **Francesc de P. Nebot, E. Bona** o **E. Sagnier**.

L'Exposició del **1929**, atesa l'ambició del projecte, dona feina a tots, **noucentistes** o no, i, de fet, representa el cant del cigne del moviment. Tot hi és barrejat: **popularisme i arqueologisme** —**barroc o medieval**—, **brunelleschisme i regionalisme**, *art déco* i *novecentismo*. És un conjunt absolutament *kitsch* —la perla del qual seria el famós *Poble Espanyol*—, símptoma del desori intel·lectual del país i de l'Estat. És el final lamentable d'una història.

De fet, el **noucentisme**, que a partir del **1918** no fa més que esllangir-se, s'acaba aquí. Però, una vegada més, la peculiar història d'aquest desbaratat país va afavorir un ressorgiment del moviment en la postguerra. Bé, més que del moviment, de les seves nostàlgies. I així, els **estilemes** de la **segona generació noucentista**, és a dir, els que incorporaren més contaminacions, tomen a ser cultivats, ara, però, carregats amb un nou sentit, el de la **resistència**. Montserrat, sota el govern de l'abat **Escarré**, va ser el centre d'aquest *revival* **noucentista** i els artistes de la segona generació que quedaven actius a Catalunya van ser cridats per a les obres de reforma, decoració o ampliació que es feren al monestir en la immediata postguerra, obres que tenien sens dubte també un **significat simbòlic de reconstrucció nacional**. **Folguera, Obiols, Rebull**, etc. deixaren les seves obres a Montserrat. Però les «*palpitacions dels temps*» solen ser indefugibles. Així, tot i voler ser la manifestació d'un catalanisme resistent al **franquisme**, la nova façana de Montserrat, de **Francesc Folguera**, no pot escapar-se de l'ombra de l'**arquitectura feixista**; i els frescos d'**Obiols** i les escultures de **Rebull** no s'escapen d'una certa buidor d'il·lusió que s'imposa malgrat —o a causa de— el virtuosisme del seu ofici.

El **1959**, la tomba de **Carles Riba**, una estela esculpida per **Rebull**, és la fita final d'aquesta resurrecció inesperada del **noucentisme** a la postguerra.